

ЕВАКУАЦІЇ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ВЛІТКУ-ВОСЕНІ 1915 р.: ПЛАНУВАННЯ І ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті, підготовленій на переважно нових архівних документах та періодичних виданнях 1915 р., висвітлено основні заходи влади з евакуації закладів освіти Правобережної України в роки Першої світової війни в тиллові губернії впродовж літа-осені 1915 року. Зазначено, що не зважаючи на зростання наукового інтересу вітчизняних і закордонних істориків до вузьких проблем Першої світової війни, обрана для дослідження тема не отримала належного висвітлення в історичній науці.

У роботі наголошується, що ще до початку війни російська влада, розглядаючи різні варіанти розгортання бойових дій, розробила детальний план евакуації прифронтового Правобережжя, поділивши територію на три евакуаційні райони.

Аналізуючи питання функціонування закладів освіти регіону в умовах війни, автор звертає увагу на значні проблеми з організацією начального процесу у зв'язку із повним або частковим зайняттям багатьох навчальних і підсобних приміщень військовими та медичними закладами. Це призводило до необхідності організації навчального процесу у дві зміни, або в орендованих приміщеннях.

Зазначається на тому, що заходи з евакуації навчальних закладів, їх персоналу і учнівського (студентського) контингенту розроблялися з літа 1915 р., були доволі детальними і відносно державних освітніх установ в більшості випадків реалізовані до початку 1915-1916 навчального року. Під евакуацію не потрапляли здебільшого медичні заклади, а також ті, які могли надавати технічну і виробничу допомогу діючій армії.

Наголошується, що попри ретельне планування, процес евакуації навчальних закладів Правобережної України мав низку суттєвих недоліків пов'язаних із можливістю і доцільністю вивезення тієї чи іншої освітньої установи, темпами і якістю залізничного перевезення, проблемами облаштуванні евакуйованих закладів на новому місці.

Ключові слова: Правобережна Україна, евакуація, навчальний заклад, університет, училище, школа, військові дії, освітня установа.

Горлицький прорив австро-німецький військ у травні 1915 р. на Південно-Західному фронті став причиною уточнення та початку реалізації планів евакуації прифронтових Київської, Подільської і Волинської губерній України. Тенденції сучасної української історіографії свідчать про значне зацікавлення серед дослідників проблемами евакуації і біженства в роки Першої світової війни на території України [15-21]. Попри це, заплановане вивезення навчальних закладів і умови їх функціонування в місцях евакуації практично залишилися поза увагою істориків.

Таким чином, метою запропонованої статті, підготовленої на основі нових архівних матеріалів та тогочасних періодич-

них видань, є відтворення картини евакуації освітніх закладів Правобережжя протягом літа – осені 1915 року.

Як зауважила Л.М. Жванко, однією з багатьох новацій Великої війни, направлених проти людини, стало примусове вивезення військовими воюючих сторін у тиллові райони власного цивільного населення [16, с.23]. Ще до початку війни наказом головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту від 24 липня 1914 р. територію Правобережної України було розділено на три райони. Перший район III-ї армії: Волинської губернії повіти: Луцький (без 3-го і 4-го станів), Рівненський (без 4-го стану), Дубнівський, Кременецький, Острозький, Ізяславський, Кульчинська, Новаківська, Решнєвська, Корчевська і Теофіпольська волості Старокостянтинівського повіту, Новоград-Волинський і Житомир. До другого району (VIII-а армія) входили: Старокостянтинівський повіт Волинської губернії (без вищевказаних волостей), Проскурівський, Лeticівський, Літинський, Вінницький (1 стан району Жмеринки), Кам'янець-Подільський, Новоушицький, Могилівський і Ямпільський повіти Подільської губернії. Третій (тиловий) район охоплював Овруцький, Рівненський (без 1, 2 і 3-го станів), Луцький (3-й і 4-й стани) Волинської губернії, Київську губернію, Вінницький (без 1-го стану), Брацлавський, Гайсинський, Ольгопільський повіти Подільської губернії [8, арк.256; 11].

За пропозицією ради міністрів, схваленою імператором Миколою II, при кожному з фронтів були призначені головні надзвичайноуповноважені з устрою біженців. Наказом № 434 від 30 липня 1915 р. головного начальника постачання армій Південно-Західного фронту, Головним Надзвичайноуповноваженим цього фронту було призначено члена Державної Ради князя М. Урусова, канцелярія якого знаходилась у Бердичеві [7, арк.5].

Посади надзвичайноуповноважених створювались в кожній губернії. В їх розпорядження були призначені комісари: у Волинську – Кир'янов, в Подільську – Логінов. Указом головнокомандувача військова влада зобов'язувалась надавати князю М. Урусову всебічну допомогу в справі пересування і розміщення біженців [4, арк.76].

Першочергово евакуації підлягала стовертна прифронтна смуга: Луцький, Дубнівський і Кременецький повіти Волинської губернії та Старокостянтинівський, Проскурівський і Кам'янець-Подільський повіти Подільської губернії [6, арк.16]. Відповідне розпорядження було видано 8 червня 1915 р. Вдруге подібний наказ оголошено 20 червня цього ж року. Ним населенню пропонувалось разом із відступаючими російськими військами перебиратися у тиллові райони. Загальне керівництво з виселення жителів регіону покладалось на губернатора за посередництва губернських комітетів, утворених з представників підпорядкованих установ; губернські комітети діяли через повітові евакуаційні комісії і такі ж комісії військово-промислового комітету, що займалися евакуацією фабрик і заводів, а також через уповноважених в губерніях по влаштуванню біженців [5, арк.110].

Свою специфіку мало примусове і добровільне вивезення освітніх установ різного рівня, їхнього майна і контингенту з при-

фронтових районів. Ще на початку війни, приміщення окремих навчальних закладів Правобережжя, у зв'язку із значним насиченням регіону військами, були передані на потреби військового відомства. Це безумовно позначилося на перебігу навчального процесу та його якості. Прикладом можуть бути більшість вищих і середніх спеціальних закладів освіти регіону. Так, з відступом російських військ із Західної України актовий зал, вестибюль і частину коридорів головного корпусу університету Св. Володимира було відведено для санітарного управління Галицького генерал-губернаторства [1, арк.279]. З приводу цього ще 23 липня 1914 р. відбулося екстрене засідання ради професорів Київського університету Св. Володимира під головуванням тимчасово виконуючого обов'язки ректора професора Т.Д. Флоринського. Головуючий відзначив, що колектив університету по-перше, має матеріально допомогти сім'ям тих, хто в якості запасних чи ратників ополчення були мобілізовані на війну; по-друге, підготувати навчальні і допоміжні приміщення медичного факультету для прийому і лікування в них поранених; зібрати необхідні кошти для облаштування цих приміщень необхідним устаткуванням і медикаментами; укомплектувати їх медперсоналом для надання кваліфікованої допомоги поранених, прийнятих університетом на утримання і піклування. Університетські клініки, розташовані на Батисвій горі, рада надала в розпорядження Київської Маріїнської общини Червоного Хреста, з огляду на те, що на той момент університету не під силу було в повній мірі організувати прийом поранених і забезпечити лікарями всі приміщення. Професор Г.М. Малюков разом зі своїми помічниками погодився надавати медичну допомогу тим, кого Маріїнська община прийме на лікування в університетські клініки. Так як криницю, яку копали на території факультету, мали завершити лише в середині вересня, Рада просила у військового відомства дозволу тимчасово користуватися для потреб університетських клінік водою Київського бактеріологічного інституту (керівник останнього проф. Є.Є. Ліндеман не заперечував) [14, с.3].

Значну кількість приміщень Київських вищих жіночих курсів було передано для канцелярії і секцій військово-промислового комітету та для музею зразків артилерійського, інженерного та інтендантського постачання армій. В акушерсько-гінекологічній і терапевтичній клініках медичного відділення Київських вищих жіночих курсів (садиба Кирилівської лікарні) розташувався шпиталь для поранених рядових. Всі приміщення Київських вечірніх жіночих курсів А.В. Жекуліної були зайняті сестрами милосердя головноуповноваженого Червоного Хреста при арміях Південно-Західного фронту [1, арк.279].

Ще з 28 липня 1914 р. при Київській Маріїнській общині сестер милосердя Російського Товариства Червоного Хреста окремі приміщення відводяться для щойно відкритих шеститижневих курсів з підготовки сестер милосердя. З 20 по 24 липня на ці курси записались більше 2 тис. жінок, що змусило адміністрацію об-

щини розділити їх на групи очікування. В першу чергу (500 осіб) були записані виключно родички мобілізованих військовослужбовців, а потім ті, хто мав вищу, середню і спеціальну медичну освіту. Навчальний процес для них розпочався паралельно у двох приміщеннях (300 і 200 осіб відповідно). Теоретичний курс проходив з 17.30 до 20.30, практичний – в ранкові часи, як в аудиторіях Общини, так і на базі лікувальних закладів міста: військового шпиталі і Олександрівській лікарні [9, с.2].

Значна кількість реальних і технічних училищ Правобережжя повністю чи частково були зайняті у зв'язку із військовими діями. Так, частина приміщень Барського реального училища були зайняті 179 запасним шпиталем, через що заняття тут проводилися у дві зміни: з 8.00 до 18.40 з перервою у півтори години. Подібна ситуація була і в інших закладах регіону: у Вінницькому училищі розташований лазарет общини Червоного Хреста, у Київському – 5-й військовий лазарет, Київське Св. Катерини – було віддане під лазарет № 2 Імператриці Марії Федорівни тощо. Це безумовно вплинуло на навчальний процес та його графік. Зокрема, студенти Вінницького реального училища навчання у 1915-1916 н.р. розпочали вчасно, але в приміщенні 1-ї чоловічої гімназії; учні Київського училища навчалися у вечірні часи в приміщенні 8-ї гімназії і паралельно в жіночій гімназії Тігаренко тощо [1, арк.301-302].

Зважаючи на це, міністр народної освіти запропонував попечителям учбових округів, у місцевостях, де приміщення навчальних закладів зайняті на невизначений термін для потреб військового відомства, вжити заходів для організації занять в орендованих приміщеннях, принаймні, для учнів старших класів. На його думку, в навчальних закладах не зайнятих військовими, навчальний процес, у разі необхідності, можливо здійснювати в дві зміни [11, с.4].

Протягом літа-осені 1915 р., поряд з вивезенням державних установ і матеріальних цінностей, важливе значення надавалось евакуації навчальних закладів і гарантуванню безпеки їх персоналу та учнів. Цей процес відбувався згідно «Правил вивезення у зв'язку із військовими обставинами державного майна, установ і службовців відомства Міністерства народної освіти» (остаточно затверджені міністром народної освіти П.М. Ігнат'євим 31 березня 1916 р.) [1, арк.274-275зв.]. Останні розроблялися у відповідності до «Тимчасового положення про вивезення за рахунок казни у зв'язку із військовими обставинами державного майна, урядових установ, службовців та їх сімей» від 20 серпня 1914 р. і пізніших до нього доповнень 16 грудня 1914 р., 19 жовтня 1915 р., 30 жовтня 1915 р. і 27 січня 1916 р. [3, арк.24].

Основні положення «Правил...» зводились до наступного: 1) Розрізнялося два види евакуації: поспішна (за наказом військової влади) і завчасна (згідно розпоряджень цивільної адміністрації). 2) Вивезенню підлягало: а) при завчасній евакуації майно наукових установ і навчальних закладів без якого вони можуть продовжувати свою роботу; б) за умов поспішної евакуації – ре-

шта майна, працівники з сім'ями, учнівський контингент, які не вийшли раніше. 3) Все майно навчальних закладів підпорядкованих Міністерству народної освіти поділялось на чотири категорії: а) те, що має бути обов'язково вивезене; б) вивезти яке бажано за наявності транспортних можливостей; в) майно, що підлягає знищенню в ході евакуації; г) речі, що залишаються на місцях. 4) Евакуацією вищих і середніх навчальних закладів, учительських інститутів і семінарій а також вищих початкових училищ мали займатися керівники цих закладів; заходи з вивезення початкових училищ покладалися на інспекторів народних училищ (в містах і місцях їх проживання) та завідувачів школами під керівництвом інспекторів (в сільській місцевості). В містах, в яких було декілька навчальних установ, попечитель учбового округу створював спеціальні евакуаційні комісії з керівників цих закладів. 5) Витрати на упакування майна вищих і середніх навчальних закладів і перевезення його до місць транспортування покривались за рахунок їх спецкоштів; початкові училища, які таких коштів не мали, розраховувались з кредиту на загальні потреби народної освіти відповідної губернії. 6) Особи, які відповідали за вивезення, особисто контактували з представниками залізниці з приводу необхідної кількості вагонів і місця їх подачі. 7) При виборі пунктів для евакуації відповідальні особи мали керуватися міркуваннями про вірогідність їх функціонування в даній місцевості. 8) Працівники навчальних закладів, які підлягали мобілізації отримували кошти на виїзд (двохмісячний або місячний оклад і кошти на харчування) [1, арк.274-275зв.].

В доповнення цього, з 1 вересня 1915 р. працівники і учні (студенти) навчальних закладів Правобережжя, змушені покинути місця постійного проживання розпорядженням військової чи цивільної влади, а також ті, хто залишив постійне місце проживання добровільно (в тому числі і переселенці з Галичини) користувалися пільговим тарифом № 117 на залізничні перевезення. Це давало право їм пересуватися у вагонах III і IV класу в місця евакуації за цінами, встановленими для перевезення військових, а перевезення їхніх речей здійснювалось за тарифами, встановленими для військових вантажів. І, що головне, перевезення ці могли здійснюватися в кредит, а оплачувало їх урядові відомства, які видавали посвідчення переселенців [1, арк.90].

Як вже зазначалось, практичний аспект реалізації процесу евакуації покладался на керівників і працівників закладів освіти. 14 вересня 1915 р. в більшості київських газет було опубліковане розпорядження головного начальника постачання армій Південно-Західного фронту, в якому питання про евакуацію навчальних закладів регіону передавалось у повноваження попечителя Київського учбового округу (далі – КУО) [1, арк.13]. При цьому, на той момент було евакуйовано більшість із запланованих учбових закладів прифронтових районів Київської, Подільської і Волинської губерній. Що стосується вищих навчальних закладів, то до Саратова переїхали три з чотирьох факультетів (крім ме-

дичного) університету Св. Володимира. Ще 21 серпня 1915 р. директор київських вищих жіночих курсів звертався до попечителя КУО за сприянням в евакуації закладу. На той момент в навчальному закладі було більше 4000 слухачок, 17 допоміжних установ, персонал у кількості 146 осіб (без урахування професорсько-викладацького складу). Загалом, для вивезення найнеобхіднішого потрібно було транспорту на 10 тис. пудів [2, арк.1]. З поміж інших типів навчальних закладів, підпорядкованих Міністерству народної освіти, під евакуацію потрапили: 18 чоловічих і 17 жіночих гімназій, 5 учительських семінарій, 1 реальне і 1 технічне училища [1, арк.151-152]. Основними місцями евакуації були міста Лівобережної України (Чернігів, Полтава, Маріуполь, Бердянськ, Бахмут тощо) і деякі російські (Саратов, Сибірськ, Ростов-на-Дону, Белгород, Курськ, Самара та ін.) [2].

Станом на середину вересня 1915 р. невирішеною залишалась проблема евакуації навчальних закладів, що іншим міністерствам і відомствам. Найбільш актуальним в даному відношенні було питання освітніх установ м. Києва. 17 вересня 1915 р. начальник Київського військового округу доручив попечителю КУО в найкоротші терміни скликати комісію для вирішення проблеми. Комісія була створена з представників відомств, які мали у своєму розпорядженні освітні заклади [1, арк.112].

Робоча нарада відповідної комісії відбулася 20 вересня 1915 р. під головуванням таємного радника О.М. Деревницького. До складу комісії увійшли: представник від духовного відомства протоієрей І. Троїцький, директор київського політехнічного інституту І.Д. Жуков, директор Київського комерційного інституту М.В. Довнар-Запольський, окружний інспектор з навчальної частини міністерства торгівлі і промисловості Є.Г. Холодовський, директор Київського художнього училища Ф.Г. Кричевський, помічник попечителя Київського навчального округу С.В. Певницький, директор народних училищ Київської губернії і керівник Київської навчально-окружної канцелярії В.Т. Иванов [1, арк.103].

За даними протоієрея І. Троїцького, станом на 20 вересня 1915 р. з 8 духовних навчальних закладів Києва жоден не функціонував. 17 серпня в деяких з них заняття були розпочаті, але вже 26 серпня вказівкою військової влади вони були припинені, а учні розпущені по домівках. В інтернатах жіночих духовних училищ залишилось 11 вихованок-сиріт, які, в разі оголошення загальної мобілізації, будуть перевезені до Маріуполя. Педагогічний персонал духовних навчальних закладів на той момент залишався в Києві (одні в очікуванні відновлення навчального процесу, інші – отримання наказу про евакуацію і відповідних евакуаційних виплат). Духовна академія вивезла своє майно в Казань. З поміж інших навчальних закладів свої речі евакуювало лише 2-ге жіноче духовне училище. Зважаючи на таку ситуацію, митрополит Київський Флавіан пропонував відкрити старші курси духовної семінарії і жіночих духовних училищ. Перші необхідні в контексті забезпечення спархії кандидатами у священники, а

другі – підготовкою кандидаток на посади вчителів в сільські початкові школи. Чоловічі духовні училища, найімовірніше, не зможуть відновити навчання, так як їх приміщення зайняті школами прапорщиків [1, арк.103зв.].

Керівництво Київського політехнічного інституту (далі – КПІ) на початку вересня 1915 р. отримало усне розпорядження від головного начальника постачання армій Південно-Західного фронту генерала О.О. Мавріна про підготовку майна інституту до евакуації. З метою з'ясування ситуації, директор інституту І.Д. Жуков проводив переговори з начальником штабу Київського військового округу, а потім з міністром торгівлі і промисловості В.М. Шаховським. До того часу, в міністерстві вже була телеграма від головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту О. Іванова про бажану евакуацію з Києва, в числі інших, і КПІ. І.Д. Жукову вдалося переконати міністра у необхідності бодай часткового відновлення навчального процесу студентами старших курсів, оскільки повна евакуація інституту неможлива і означала б припинення його роботи. Такий дозвіл був отриманий і 19 вересня 1915 р. рада інституту виробила правила подальшої роботи закладу: 1) для студентів старших курсів організувати навчальні заняття в Києві: підсумкові іспити, колоквиуми, виконання графічних проєктів і дипломних робіт, організація лабораторних занять (читання лекцій тимчасово припинялось). 2) Для перших двох семестрів лекції і деякі практичні (можливі в умовах переїзду) заняття організовувались в Ростові-на-Дону у другій половині жовтня. Для організації тут навчального процесу використовувати навчальний персонал як інституту, так і інших вузів (Новочеркаська, а також інших, евакуйованих у Ростов-на-Дону). 3) Інтенсивно розвивати напрями діяльності необхідні в умовах військового часу, ширше використовуючи для цього лабораторії, студентів і персонал (в інституті працювала майстерня з ремонту військових автомобілів і аеропланів, лабораторія з виготовлення армійської продукції). 4) Професорсько-викладацьким складом інституту скласти списки найнеобхідніших підручників, підготовка до вивезення яких мала відбуватися в останню чергу [1, арк.107-107зв.]. Загалом у вересні-жовтні 1915 р. було евакуйовано близько третини всіх студентів КПІ, для близько 1000 студентів навчальний процес було відновлено в Києві (більшість з них працювали в організаціях військового відомства). Більшість викладачів вузу залишились у Києві, адже професорсько-викладацький склад КПІ був основою діяльності Київського військово-промислового комітету [1, арк.104-104зв.].

Окрім КПІ міністерству торгівлі і промисловості підпорядковувалося ще 9 навчальних закладів Києва: 7 комерційних училищ і 2 торгових школи. Всі вони бюджетом не фінансувались, а утримувалися за приватні і громадські кошти. Навчальний процес в них у 1915-1916 навчальному році розпочався вчасно і здійснювався регулярно, майно – заздалегідь підготовлене до евакуації. Специфіка торгових шкіл, рівень освіти в яких відповідав почат-

ковим народним училищам, полягав у тому, що вони обслуговували велику частину бідного населення Києва, яке, в свою чергу, не могло виїхати за своїми навчальними закладами. З огляду на це, окружний інспектор Є.Г. Холодковський наголошував на небажаності евакуації цих шкіл, тим більше що це суттєво не зменшить кількості населення міста (в кожній з 2 шкіл було не більше 10 учнів) [1, арк.104зв.].

На момент проведення заходів з евакуації Правобережжя, приміщення Київського комерційного інституту були зайняті Галицьким генерал-губернаторством і військовими частинами, що унеможливило організацію навчального процесу. За наказом генерала О. Мавріна майно інституту було відправлене в Саратов, а канцелярія і особовий склад працівників очікував наказу про евакуацію. На новому місці для інституту було виділено окреме приміщення де планувалось відновити навчальний процес. Військове керівництво розраховувало, що з евакуацією цього навчального закладу з Києва виїде близько 5 тис. студентів [1, арк.104зв.].

Як і керівник КПІ, директор київського художнього училища Ф.Г. Кричевський отримав усний наказ генерала О. Мавріна про евакуацію закладу, для чого йому пообіцяли 7 залізничних вагонів. Проте через брак часу і відмову з боку військових допомогти вантажниками і транспортом, училище використало лише 2 вагони для вивезення архіву і невеликих за розміром цінних речей. Не дали бажаного результату і спроби знайти приміщення в інших містах. В Ростові-на-Дону вдалося відшукати приміщення на 8 кімнат під склад. З огляду на це було отримано дозвіл від штабу Київського військового округу на відновлення в училищі з 15 вересня навчального процесу до подальших вказівок і за умови, що в разі оголошення загальної евакуації, керівництво обмежиться вивезенням лише особового складу і поточної документації [1, арк.105].

З двох міських ремісничих шкіл одна – Київська нижча ремісничка школа – ще до початку навчального року вантажі свої вивезла і працювала на потреби військового відомства перетворившись, таким чином, з навчального закладу у військову майстерню. У зв'язку з цим, евакуація закладу була недоцільною. Майно Олександрівського ремісничого училища належало місту і, відповідно, плановій евакуації не підлягало. Виняток становили станки які, знову ж таки, використовувались для виконання військових замовлень [1, арк.106].

Таким чином, більшість представників навчальних закладів, що не були підпорядковані Міністерству освіти, виступали проти евакуації. З одного боку це пояснювалося складністю подальшого відновлення їх роботи в місцях евакуації, з іншого – відсутністю реальної загрози (лінія фронту проходила ще доволі далеко від міста).

Попри завчасне планування і ретельну, на перший погляд, розробку заходів евакуації, цей процес, в силу об'єктивних і суб'єктивних обставин, часто відбувався непланомірно та із значними ускладненнями. Стосовно закладів освіти ці аспекти проявлялись по-різному: недостатній кількості залізничних вагонів

і підвізного транспорту, нечіткість наказів з приводу комплектування вантажів для вивезення, непродуманість у складенні списків навчальних закладів, що підлягали евакуації, проблеми облаштування і функціонування освітніх закладів у місцях тимчасового перебування тощо.

В урядовій інструкції з приводу комплектування і транспортування вантажів в рамках евакуації зазначалось, що вантажопідійомні можливості однієї підводи складала 30-50 пудів, вантажного автомобіля близько 100 пудів, трамвайної платформи – 350 пудів. Однак дуже часто таких транспортних засобів не вистачало, як це було у випадку із Київським художнім училищем [1, арк.187зв.]. Місткість одного товарного вагона, в плані перевезення невеликих предметів упакованих в ящики чи мішки, розраховувалась як 700-800 пудів, і близько 300 пудів міг вмістити такий вагон, завантажений великогабаритними але легкими предметами. Пасажирський чотирьохвісний вагон, в залежності від комфортності проїзду, мав: I класу – 24, II класу – 36, або III класу 54 місця [1, арк.188]. Часто, для перевезення евакуйованих пасажирів використовувались і вантажні вагони. Значною перешкодою в евакуації навчальних закладів і їхнього майна стала вимога, згідно якої, при завантаженні вагонів мав бути присутнім представник від установи і сам процес не мав перевищувати 7 годин [1, арк.188зв.].

Виникали труднощі і у складанні евакуаційних списків. Так у згаданому вже випадку із Київськими вищими жіночими курсами їх керівник просив сприяння у попечителя округу пришвидшити евакуацію закладу. А от педагогічна рада 4-ї Київської гімназії навпаки зверталася з проханням залиши заклад в місті. Свою позицію вони пояснювали тим, що: по-перше, гімназія обслуговувала окраїну міста, населену здебільшого мало заможними жителями, позбавленими фінансових можливостей переїжджати; по-друге, згідно опитування близько 300 батьків, лише 2 учні готові вирушити слідом за навчальним закладом. Таким чином, евакуація 4-ї гімназії не сприяла б розвантаженню міста. При цьому, існували сприятливі умови для її успішного функціонування: 1) пристосоване для навчання приміщення (жіночої гімназії Браткової) в якому останнім часом діяла гімназія; 2) педагогічний колектив в повному складі, готовий приступити до роботи та ін. [1, арк.13-13зв.]. До прохання педколективу приєднався навіть член Державної Думи В.Я. Демченко [1, арк.162].

Не завжди швидко і ефективно вдавалося організувати навчальний процес в місцях евакуації. В листі директора КПП попечителю КУО від 8 жовтня 1915 р. зазначалось: «... Рада на даний момент стурбована становищем, в якому опинилися студенти першого курсу, евакуйовані в Ростов-на-Дону. Сам по собі важкий процес евакуації КПП і організації роботи на новому місці ускладнився затримками залізничних перевезень. А це означає, що раніше листопада підручники і навчальний інвентар в Ростов не придуть. Існує реальна загроза зриву навчального проце-

су студентів першого курсу всіх відділень» [1, арк.146-146зв.]. І.Д. Жуков вкотре звертався з проханням відновити навчання першокурсників в Києві, що обіцяв зробити до 15-20 жовтня. При цьому він наголошував, що це не позначиться на готовності закладу до евакуації [1, арк.146зв.].

Існували й проблеми іншого характеру. Саратовський губернатор телеграфував попечителю КУО: «Маю відомості про направлення в Саратов близько 7 тис. студентів великими партіями. Але місто переповнене, вільних квартир і готельних номерів майже немає, всі будівлі громадських установ і навчальних закладів зайняті військами і лазаретами. У випадку прибуття великих партій, їх розміщення буде вкрай складним. Тому прошу, перед направленням студентів, відряджати представників евакуйованих закладів для попереднього вжиття заходів із їх розміщення» [1, арк.90].

Таким чином, прифронтний статус губерній Правобережної України і наступальні дії австро-німецьких військ в травні 1915 р. на Південно-Західному фронті стали причиною евакуації регіону, в тому числі і навчальних закладів. Ті з них, які підпорядковувались Міністерству народної освіти і в кадровому та матеріальному відношенні мали державну цінність, евакуйовувались в першу чергу. Доцільність вивезення освітніх установ інших форм власності визначалась військовою владою і попечителем учбового округу. Попри ретельне планування, заходи з евакуації, в контексті становища закладів освіти, були багато в чому недосконалими і непродуманими, що в результаті призводило до проблем у їх подальшому функціонуванні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Центральний державний історичний архів в м. Києві (далі – ЦДІАУ в м. Києві), ф.707, оп.262, спр.1а. – 304 арк.
2. ЦДІАУ в м. Києві, ф.707, оп.262, спр.16, 60 арк.
3. ЦДІАУ в м. Києві, ф.278, оп.1, спр.220, 331 арк.
4. Держархів Вінницької області, ф.Д-255, оп.1, спр.62, 84 арк.
5. Держархів Хмельницької області, ф.227, оп.1, спр.8595, 537 арк.
6. Держархів Хмельницької області, ф.227, оп.1, спр.8601, 241 арк.
7. Держархів Хмельницької області, ф.272, оп.1, спр.6, 203 арк.
8. Державний архів Російської федерації, ф.76, оп.1, спр.56, 576 арк.
9. Курси сестёр милосердия // Киевлянин. – 1914. – 26 июля. – С.2.
10. О перевозке железнодорожных служащих и членов их семейств во время войны // Киевлянин. – 1914. – № 219. – 10 авг. – С.4.
11. Предложение министра народного просвещения // Киевлянин. – 1914. – 21 августа. – С.4.
12. Приказ главнокомандующего, генерал-адъютанта Иванова армиям Юго-Западного фронта, от 13 августа 1914 г. № 42 // Вольские епархиальные ведомости. – 1914. – № 36. – 4 сент. – С.598.
13. Устав общества для оказания помощи населению Юга России, пострадавшему от военных действий. – К. : Типография Бр. Каплун, 1915. – 12 с.
14. Экстренное заседание совета профессоров университета Св. Владимира // Киевлянин. – 1914. – 24 июля. – С.3.
15. Донік О.М. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні в роки

- Першої світової війни (1914-1918 рр.) / О.М. Донік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К. : Інститут Історії України, 2004. – Вип.IV. – С.155-182.
16. Жванко Л.М. Евакуація біженців першої світової війни: допомога на шляху руху українськими землями (літо-осінь 1915 р.) / Л.М. Жванко // Історична пам'ять. – 2015. – № 2. – С.23-37.
 17. Курцев А.Н. Беженцы Первой мировой войны в России (1914-1917) / А.Н. Курцев // Вопросы истории. – 1999. – № 8. – С.98-114.
 18. Лазанська Т.І. Становище біженців в роки Першої світової війни / Т.І. Лазанська // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – Вип.XVI. – С.196-240.
 19. Реєнт О.П. Загострення суперечностей в імперському суспільстві у роки першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 рр.) / О.П. Реєнт, О.В. Сердюк // Проблеми історії України XIX-XX ст.: – К. : Інститут історії України, 2004. – Вип.VII. – С.5-47.
 20. Реєнт О.П. Перша світова війна і Україна / О.П. Реєнт, О.В. Сердюк. – К. : Генеза, 2004. – 473 с.
 21. Сердюк О.В. Біженство в Україні під час Першої світової війни / О.В. Сердюк // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2002. – Вип.IV. – С.111-132.

П. В. Клищинский

Эвакуация учебных заведений Правобережной Украины летом-осенью 1915 г.: планы и проблема реализации

В статье, подготовленной на преимущественно новых архивных документах и периодических изданиях 1915 г., освещены основные мероприятия власти по эвакуации учебных заведений Правобережной Украины в годы Первой мировой войны в тыловые губернии в течение лета-осени 1915 года. Отмечено, что несмотря на рост научного интереса отечественных и зарубежных историков к узким проблемам Первой мировой войны, выбранная для исследования тема не получила должного освещения в исторической науке.

В работе отмечено, что еще в начале войны российские власти, рассматривая различные варианты ведения боевых действий, разработали детальный план эвакуации прифронтового Правобережья, поделив территорию на три эвакуационные районы.

Анализируя вопросы функционирования учебных заведений региона в условиях войны, автор отмечает, что во многих из них были проблемы с организацией учебного процесса в связи с полным или частичным занятием учебных и подсобных помещений военными и медицинскими учреждениями. Это приводило к необходимости организации учебного процесса в две смены и в арендованных помещениях.

Отмечается то, что меры по эвакуации учебных заведений, их персонала и учащихся разрабатывались с лета 1915 г., были довольно подробными и относительно государственных образовательных учреждений были в основном реализованы до начала 1915-1916 учебного года. Под эвакуацию не попадали в основном медицинские учреждения, а также те, которые могли оказывать техническую и производственную помощь действующей армии.

Отмечается, что несмотря на тщательное планирование, процесс эвакуации учебных заведений Правобережной Украины имел ряд существенных недостатков связанных с возможностью

или невозможностью вывоза того или иного образовательного учреждения, темпами и качеством железнодорожных перевозок, проблемами в обустройстве эвакуированных учреждений на новом месте.

Ключевые слова: Правобережная Украина, эвакуация, учебное заведение, университет, училище, школа, военные действия, образовательное учреждение

P. Klisshynski

Evacuation schools Right-Bank Ukraine in the summer and autumn of 1915.: planning and implementation issues

This article prepared by predominantly on new archival documents and periodicals in 1915, highlights the major activities of government educational institutions evacuation bank Ukraine during World War I in the rear of the province during the summer and autumn of 1915. Indicated that despite the growth of scientific interest of domestic and foreign historians to narrow issues of World War theme chosen for the study did not receive adequate coverage in history.

The paper noted that at the beginning of the war the Russian authorities, considering the different options of engagement, developed a detailed evacuation plan frontline Right Bank, dividing the territory into three recovery areas.

Analyzing the functioning of educational institutions in the region in war, the author emphasizes that many of them had problems with the organization of the curriculum due to complete or partial occupation of schools and outbuildings military and medical institutions. This led to the need of the educational process in two shifts and in rented premises.

It is noted that the measures to evacuate schools, their staff and students developed the summer of 1915, were quite detailed and relatively state educational institutions have been largely implemented before the 1915-1916 school year. During the evacuation did not fall mostly medical institutions, as well as those who could provide technical assistance and industrial army.

It is noted that, despite careful planning, the process of evacuation of schools Right-Bank Ukraine had a number of material weaknesses related to the possibility or impossibility of removal of an educational institution, the pace and quality of rail transport evacuees problems equipping facilities at the new location.

Key words: Right-Bank Ukraine, evacuation, school, university, college, school, military action, educational institution.

Отримано: 11.10.2016